

HULÂSATÜ'L-HAKÂYİK'TA İRANLI ŞAİRLER

A.Hilâl KALKANDELEN (*)

ÖZ

Mutasavvif, şair, şeyh Muhammed Lutfi Efendi; halk arasında “Alvar İmamı”, “Efe hazretleri” unvanıyla meşhurdur. Erzurum’un Hasankale ilçesi Kındığı köyünde doğmuştur. İlk tahsilini babası Hoca Hüseyin Efendi’den almış, Erzurum’un tanınmış bazı âlimlerinin derslerine katılmıştır.

Şiirlerini Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yazmış olup, bunlar “Hulâsatü'l-hakâyık” adlı eserde oğlu tarafından bir araya getirilmiştir.

Alvarlı Muhammed Lutfi’nin şiirlerinde Firdevsî, Enverî, Sa’dî, Mevlânâ ve Hâfız gibi birçok İranlı şairden izlere de rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alvarlı, Erzurum, İranlı şairler.

ABSTRACT

Iranian Poets in the Hulâsatü'l-Hakâyık

Mystic, poet, shekh Muhammad Lutfi; among people is famous for “The imam of Alvar”, “Hazrat Efe” . He was born in Erzurum, Hasankale, Kındığı. He received his first education from his father Hodja Huseyin, he participated in classes of some well known scholars of Erzurum.

Poems in Turkish, Arabic and Persian is written in the “Hulâsatü'l-Hakâyık” combined by his son.

In the poems of Muhammad Lutfi from Alvar observed many Iranian poets such as Firdevsi, Enveri, Sa’di, Mevlânâ and Hâfız.

Keywords: From Alvar, Erzurum, Iranian poets.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı. e-mail: ahilal@atauni.edu.tr

Giriş

Alvarlı Muhammed Lutfi (1868-1956), 1891 yılında Hasankale'de imamlığa başlamış, aynı yıl babasıyla birlikte Bitlis'te Nakşibendî şeyhi Muhammed Pîr-i Küfrevî'ye intisab etmiştir. Riyâzetini tamamladıktan sonra Hasankale'de görevine devam eden Alvarlı, Erzurum-Dinarkom, Tercan-Yavi köylerinde imamlık yapmış, Erzurum'un kurtuluşundan sonra 1939 yılına kadar Hasankale-Alvar köyünde yaşamış, cenazesi de oraya defnedilmiştir. Oğlu Seyfettin Mazlumoğlu tarafından derlenen şiirleri *Hulâsatü'l-hakâyyık* adıyla yayımlanmıştır. (İstanbul 1974) Bu divanda çeşitli nazım şekilleriyle yedi yüzü aşkın şiir vardır. Bunlardan bir kısmı bestelenmiştir.¹

Hulâsatü'l-hakâyyık, şairin sanatı yanında dinî, tasavvufî, ahlâkî düşüncelerinin yoğun olduğu şiir dünyasıdır. Bu dünyada divan edebiyatı ile halk edebiyatını bir arada görmek mümkündür. Divan edebiyatı tarzındaki şiirleri hisli, hikmetli, manalı; halk edebiyatı tarzındaki şiirleri de bir o kadar zevkli, neşelidir. Toplumsal, ahlâkî olaylar, siyâsî baskılar, sel, kıtlık onun şiirlerinde bahsettiği konulardır. Alvarlı bu konuları itikad, amel, ahlâk cihetiyle yansıtmıştır; çünkü o toplumun rehberi, mürşidi, en önemlisi koruyucusudur.

Hulâsatü'l-hakâyyık'ta İranlı şairlerden Firdevsî (ö. 411/1020), Enverî (ö.1184-1187), Mevlânâ (ö.672/1273), Sâdî (ö.1292) ve Hâfız-ı Şîrâzî (ö.1390?)'nin adları, yine onların eserleri *Mesnevî* ve *Şâhnâme* zikredilmektedir. Eserde Firdevsî üç kere, eseri *Şâhnâme* üç kere; Enverî iki kere; Sâdî üç kere; Mevlânâ iki kere, eseri *Mesnevî üç kere*; Hâfız-ı Şîrâzî de bir kere geçmektedir. Alvarlı'nın gözüyle tanıtılacak olan bu şairlerin zikredildiği yerler belirtilirken, şairlerin hayatları ve eserleri hakkında kısa bilgiler de verilecektir.

Firdevsî ve Şâhnâme

Firdevsî, İran edebiyatında kahramanlık şiir tarzını zirveye çıkararak, İran'ın millî şairidir. O, İran tarihi, kültür ve medeniyeti, felsefe ve islâmî bilimler konusunda son derece birikimlidir.² Dili sade ve akıcıdır, güzel lafızları seçmede, uyumlu tamlama ve cümle kurmada takdire şayandır. O, İranlı sûfler tarafından güzel ifadelerle övülmüştür. Pek çok şair ve yazar onu hekîm, üstâd, söz ustası ve dânâ sıfatlarıyla nitelendirmişlerdir. Alvarlı da diğer şairler gibi onu şiirinin güzelliğiyle, bilgisiyle, irfaniyle şöyle ele almıştır:

*Nice bin Hassân-ı sâni Tûsî Firdevsî gibi
Şi'r ile meclis-i irfân içre aldı kıymetî³*

1 Kıyıcı, Selahattin, "Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi", *DİA*, İstanbul 1989,II, 552.

2 Firdevsî, *Şâhnâme*, çev: Prof. Necati Lugal, Kabalcı Yay., İstanbul 2009, s. 17.

3 Hâce Muhammed Lütî, *Hulâsatü'l-hakâyyık ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfi*, Efe Hazretleri Vakfı Yay., İstanbul 2013, 537/2.

İran'ın millî destanı *Şâhnâme*'nin müellifi olarak Firdevsî, birçok divanda “adını eseriyle ölümsüzleştiren insan” olarak zikredilir. Bu özelliğiyle *Şâhnâme* ve dolayısıyla Firdevsî, Alvarlı tarafından eserinde en çok zikredilen İranlı şairdir.

Şâhnâme Allah'ı öven beyitlerle başlamaktadır, ardından aklı övüş, âlemin yaratılışı, insanın yaratılışı, güneşin, ayın yaratılışı, Hazreti Peygamberi ve ashabını övüş, *şâhnâmenin* yazılışı ile devam etmektedir. İran tarihi ve konuları mitolojik ve tarihî akışıyla aktarılmış, yeri geldiğinde çeşitli öğütler ve özlü sözler de kullanılmıştır. Firdevsî, İran milletinin gelenek ve göreneklerini, millî, dinî, ahlâkî değerlerini, kahramanlık serüvenlerini, aşklarını en veciz şekilde ifade etmiştir. Bu açıdan Alvarlı da âşıkların sırlarını ancak *Şâhnâme*'nin söyleyebileceğini şöyle dile getirmektedir:

*Âşıkân esrârını Şâh-nâme söyler söylese
Bezmi-meyde bâde-i gül-fâme söyler söylese⁴*

Yine bir başka beyitte Alvarlı, o cilveli altını (yüzü) gösteren zülfün her bir telinin *şâhnâme* olduğunu ifade etmektedir:

*O zülf-i zer nümâyiş cilve mendân
Yazar her bir teli bir şâhnâme⁵*

İskender'in İran'da egemen oluşu ve ilginç hayat hikâyesi, *Şâhnâme*'nin ünlü destanlarından. Alvarlı da İskenderlere yazıldığını söylediği *Şâhnâme*'yi güzelin her telinin yazdığını şöyle belirtmektedir:

*Her teli bir Şâh-nâme yazmış İskenderlere
Gerdeninde halları âlemde bir şân eylemiş⁶*

Enverî

Enverî, Fars edebiyatının büyük kaside ustalarındandır. O genellikle sözün sade, anlaşılır olmasına dikkat etmiştir. Şiirleri bazen günlük konuşmanın bir bölümü şeklinde bazen de şerhe muhtaç olunacak türdedir. Övgü, hiciv, vaaz ve temsil gibi tüm dallarda manayı ve toplumsal eleştiriyi en iyi kullananlardandır. İran edebiyatında Fars şiirinin üç peygamberinden biri kabul edilir. Bu konuda şu ifade kullanılır: “*Her ne kadar bir daha peygamber gelmeyecekse de şiirde üç kişi peygamberdir. Bu herkesin kabul ettiği ve inandığı bir sözdür:*

4 Muhammed Lütfî, *a.g.e.*, 417/1.

5 Muhammed Lütfî, *a.g.e.*, 452/5.

6 Muhammed Lütfî, *a.g.e.*, 285/2.

*Firdevsî, Enverî, ve Sa'dî*⁷. Bunu Alvarlı da kabul etmiş olacak ki üç şairi o da iki beyitte bir arada zikretmektedir.

Enverî, Firdevsî ve Sa'dî, İran'ın en büyük şairlerindendir. Şiirlerinin güzelliği sebebiyle söz konusu edilirler. Bu şairlerin sözlerinin güzel sûreler, dualar olduğunu Alvarlı şöyle ifade etmektedir:

*Enverî, Firdevsî, Sa'dî nice bin emsâlleri
Kevser-i cennât-ı âcil sözleri vird-i cemîl⁸*

Yine başka bir beyitte Alvarlı; Enverî, Sa'dî ve Firdevsî gibi nicelerinin hikmet ilmini şiir ile göstermelerini dile getiriyor, bu şairlerin felsefeye vakıf olduklarını vurguluyor.

*Nice Enverî vü Sa'dî dahî Firdevsî gibi
Gün gibi gösterdiler şi'r ile ilm-i hikmeti⁹*

Mevlânâ ve Mesnevî

Alvarlı, Mevlânâ'dan Molla Celâleddîn ve Mollâ-yı Rûm lakaplarıyla bahseder. Kaynaklarda belirtildiği üzere Mevlânâ ile Muhyiddin İbnü'l-Arabî Şam'da bir süre bir araya gelip sohbet etmişlerdir.¹⁰ Alvarlı bunu ifade ederken, Molla Celâleddîn lakabıyla da Mevlânâ'yı suyu bol olan nehir sıfatıyla vasfetmektedir:

*Molla Celâleddin nehr-i füyûzât
Vâridât-ı kâmil sâhib-fütûhât
Aşk-ı Mevlâ ile olmuş zuhûrât
İbn-i Arabî ile meydân iledir¹¹*

Başka bir beyitte Alvarlı, Mevlânâ'yı Mollâ-yı Rûm lakabıyla zikretmektedir. Burada Mevlânâ hidayet şarabının kadehidir; yani o, doğru yola ulaşmada çeşitli unsurları, düşünce ve tasavvurları vermek üzere bir vasitadır:

7 Zebîhullâh Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, çev: Hasan Almaz, Nüşa Yay., Ankara 2002, I, 217.

8 Muhammed Lütfî, *a.g.e.*, 321/5.

9 Muhammed Lütfî, *a.g.e.*, 501/4.

10 Feridûn b. Ahmed Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr Der Menâkib-i Hazret-i Hüdâvendigâr*, Tahran 1385, s. 21.

11 Muhammed Lütfî, *a.g.e.*, 148/27.

*Mey-i ma'nâ-yı hidâyet câmidir Mollâ-yı Rûm
Kâ'betullâh-ı hakikat vâcib oldu hürmeti*¹²

Mesnevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin uzun yıllar süren bir çalışmasının ürünüdür. Altı defter/cilt hâlinde, yaklaşık olarak yirmi altı bin beyti ihtiva eden eser, asırlarca ilgi ve dikkatleri üzerine çekmiş, çeşitli şerhleri, tercümeleri, seçmeleri yapılmıştır. Daha çok Türkçe ve Farsça olmak üzere, çeşitli dillerde yazılmış kırkın üzerinde şerhi bulunmaktadır. Eserde dinî ve tasavvufî bilgiler bilgilendirici ve öğretici bir yolla verilmektedir.

Sa'dî

Sa'dî, İran edebiyatının en büyük şairlerindedir. XII-XIII. yüzyıl şairlerinin aksine şiirlerinde Arapça terkip ve cümleler çok değildir. Eserlerinde Farsça'da kullanılan Türkçe kelimelere de yer vermiştir. Şiir ve nesri akıcıdır, gazeli müstakil bir edebî tür olarak mükemmelliğe ulaştırmıştır. Manzum ve mensur eserlerinde eskiden beri yaygın olarak kullanılan atasözlerinden faydalanmış, toplumun düşünce ve isteklerine tercüman olan sözler, atasözü halinde günümüze kadar gelmiştir. Sa'dî'nin tesiri Fars edebiyatıyla sınırlı değildir. O, Türk ve Urdu edebiyatıyla Batı dünyasında da izler bırakmıştır. Alvarlı, üç beyitte yer verdiği Sa'dî'yi şiirinin güzelliğiyle ele almış, güzeli ancak Sa'dî gibi bir erin vasfedeceğini şöyle ifade etmiştir:

*Lutfî letâfetli güzel intihâb-ı rûz-i ezel
Vasf edemez anı gazel Sa'dî gibi er olmalı*¹³

Hâfız

Hâfız, İran edebiyatının en büyük lirik şairlerindedir. Her türlü ilmî, ah-lâkî, felsefî mazmunları ihtiva eden gazelleriyle şöhrete ulaşmıştır. Bu gazeller arasında başka şairlerin beyitleri de yer almaktadır. Dili tekellüfsüz ve sadedir. Türk divan şiirine büyük bir etkisi olmuştur. XIV ve XV. yüzyıl divan şiirinde Hâfız'ın şiirlerinin tercümesi denilecek kadar benzerlik gösteren gazeller vardır. Bazı şairlerde bu benzerlik tazminler ve farklı söyleyiş tarzıyla kendini göstermektedir. Fuzûlî'nin şiirlerinde de Hâfız tesirinin olduğu beyitler bulunmaktadır. Alvarlı da bu etkiyi feyz olarak nitelendirmiş ve bunu şöyle ifade etmiştir:

*Hâfız-ı Şîrâzî'den almış Fuzûlî feyzini
Bu muhabbet nehri ile dilleri şâd eylemiş*¹⁴

12 Muhammed Lütfî, *a.g.e.*, 501/5.

13 Muhammed Lütfî, *a.g.e.*, 483/7.

14 Muhammed Lütfî, *a.g.e.*, 283/5.

Sonuç

Alvarlı'nın bu İranlı şairleri özellikleri ile dile getirmesi, onları şiirinde güzel ve akıcı şekliyle anması onun sadece kendi zamanı şairlerini değil, İranlı şairleri de çok iyi tanıdığı ve bize de aynı şekilde tanıttığını göstermektedir. O, Firdevsî'yi hekim, üstad, usta ve dâna gibi vasfeden diğer şairler gibi bilgisiyle ele almış, *Şâhnâme*'den bahsederken eseri iyi tanıdığını ortaya koymuştur. İran'ın en büyük şairleri Enverî, Firdevsî ve Sa'dî'yi anlatırken onların sözlerine duâ ve sûre diyerek çok güzel teşbihler yapmıştır. Mevlânâ ve *Mesnevî*'yi en belirgin özellikleriyle ortaya koymuş, şiiriyle Mevlânâ ile Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin sohbetlerine vâkıf olduğunu da göstermiştir. Yine O, Hâfız'ın Divan şiirine etkisini feyiz olarak görmüş, bunu da şiirine çok güzel şekilde yansıtmıştır.

Kaynakça

- Amîd, Hasan, *Ferheng-i Amid*, Tahran 1363 hş.
- Bihîştî, Muhammed, *Ferheng-i Saba*, Tahran 1365 hş.
- Develloğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1998.
- Hâce Muhammed Lutfî, *Hulâsatü'l-Hakâyk ve Mektûbât-ı Hâce Muhammed Lutfî*, İstanbul 2013.
- Firdevsî, *Şâhnâme*, çev. Prof. Dr. Necati Lugal, İstanbul 2009.
- Kanar, Mehmet, *Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 1998.
- Kanar, Mehmet, "Firdevsî", *DİA*, İstanbul 1996, XIII.
- _____, *Hâfız Divanı* I-II, çev. Prof. Dr. Mehmet Kanar, İstanbul 2011.
- Kıyıcı, Selahattin, "Alvarlı Muhammed Lütfî Efendi", *DİA*, İstanbul 1989, II.
- Köprülü, M.Fuad, *Edebiyat Araştırmaları I*, Ankara 1966.
- Levend Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, İstanbul 1980.
- Mevlânâ Celâluddin-i Muhammed Belhî, *Mesnevî-yi Ma'nevî*, (nşr. Reynold A. Nicholson), Tahran 1384 hş.,
- Onay, Ahmet Talât, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* (haz.Cemal Kurnaz), Ankara 2000.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 2004.
- Sa'dî-i Şîrâzî, *Kulliyât-ı Sa'dî*, (nşr. Nizâmuddîn Nuri), Tahran 1386hş.
- Sa'dî-i Şîrâzî, *Bustân* (tsh. Muhammed Ali Furuği), Tahran 1382 hş.
- Safâ, Zebihullah, *Târih-i Edebiyyât Der İrân*, Tahran 1371 hş..
- Sîrûs, Şemîsâ, *Ferheng-i Telmihât (İşârât-ı Esâtîrî, Dâstânî, Târihî, Mezhebî, Der Edebiyyât-ı Fârsî)*, Tahran 1386 hş.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1889, II, 1420.
- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara 2001.
- Yazıcı, Tahsin, "Hâfız-ı Şîrâzî", *DİA*, İstanbul, 1996, XV.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul 2006.
- Zavotçu, Gencay, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Ankara 2006.